

Надія Яцун
(Одеса)

КАТЕГОРІЯ «МОЛОДЬ»: СТАТЕВОВІКОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано наукові дослідження, здійснені в другій половині ХІХ – упродовж ХХ ст., що були представлені в публікаціях дорадянських і радянських учених і стосувалися вікового поділу молоді та її соціалізації. Зокрема, приділено увагу проблематиці коливання вікових критеріїв в українській традиційно-обрядовій культурі.

Ключові слова: *молодь, статево-віковий поділ, соціалізація, середовище.*

The paper analyzes the scientific research of the second half XIX–XX centuries. Presented in the publications of pre-Soviet and Soviet scientists on the age division of youth and their socialization. In particular attention is paid to the problems of variations the age criterion in the Ukrainian traditional ritual culture.

Keywords: *youth, gender-age division, socialization, traditional culture, Soviet culture.*

В статье анализируются научные исследования, проводимые во второй половине ХІХ – в ХХ в., которые были представлены в публикациях досоветских и советских учёных и касались возрастного разделения молодёжи и её социализации. В частности, уделяется внимание проблематике колебания возрастных критериев в украинской традиционно-обрядовой культуре.

Ключевые слова: *молодёжь, половозрастное разделение, социализация, традиционная культура, советская культура.*

Оскільки дослідження статево-вікової диференціації молоді, її виховання та соціалізації актуальне завжди, то, відповідно, ця тематика має широку і різнопланову історіографію. Сучасні дослідження неможливі без ґрунтовного аналізу напрацювань наших попередників.

Отже, мета нашої розвідки – аналіз досліджень, які безпосередньо стосуються молоді, її статево-вікових характеристик і поглядів на процес соціалізації в дорадянський (традиційний) і радянський періоди.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють другу половину ХІХ – ХХ ст.

Наукова розробка проблем статево-вікової диференціації та соціалізації молоді починається після періоду збору та накопичення відповідного етнографічного матеріалу, і вже наприкінці ХІХ ст. з'являються перші узагальнюючі праці. Так, намагання класифікувати статево-вікову диференціацію стосувалися груп дітей та підлітків, знайшовши своє практичне відображення в етнографічних дослідженнях В. Боржковського [1],

М. Чернишева [2], Мр. Грушевського [3], З. Кузелі [4] та ін. Важливою віхою в етнографічному дитинознавстві є праця Марка Грушевського «Дитина у звичаях та віруваннях українського народу». Хоча значний доробок і стосується, зокрема, дітей, однак автор проводить межу між дітьми і молоддю, встановлюючи, що поняття віку змінюється зі зміною соціального статусу: діти – підлітки – молодь. Дослідник дійшов висновку, що молоддю вважають парубків і дівчат, які почали ходити на вулицю [3, с. 209]. Вищезазначена праця становить значний науковий інтерес як у плані охоплення діапазону явищ (від вагітності до підліткового віку), так і новаторської методики збору матеріалів.

Наприкінці ХІХ ст. дослідженням молоді – парубків і дівчат – та процесам її соціалізації було присвячено також чимало праць наукового й науково-популярного характеру. Вивчення цієї верстви суспільства пов'язане з іменами Ф. Вовка [5], Ф. Савченка [6], М. Сумцова [7]. Проблематикою молоді також цікавилися В. Боржковський [1] і М. Чернишев [2].

Так, на громадські організації молоді обох статей, на товариства, сходини, звернув увагу Ф. Вовк [5]. Також дослідник описав форми дошлюбного спілкування – досвітки й вечорниці, вулицю тощо.

Варто згадати й видатного дослідника В. Ястребова, який дослідив у Новоросійському краї і висвітлив проблему дошлюбного спілкування молоді [8]. У колі його зацікавлень – громадські об'єднання молоді, їхня роль у дошлюбному спілкуванні. В. Ястребов дотримувався погляду, що молодіжні об'єднання відігравали визначальну роль не стільки в організації дозвілля, скільки у виборі шлюбних партнерів. Автор акцентував увагу на життєдіяльності громади як соціального організму та її взаємин з мешканцями села, іншими громадами. Дослідник подав достатньо повну інформацію про структуру парубоцького об'єднання як колективу молодих людей. Докладно описав різноманітні варіанти виборів отамана, прийому до громади і вилучення з неї. Чимало уваги приділив звичаєво-правовим нормам, згідно з якими кожний член об'єднання мав дотримуватися певних обов'язків, користуючись при цьому досить широкими правами. Примітно, що на морально-етичні питання спілкування парубків як у громаді, так і з дівчатами, членами інших громад, дорослими мешканцями села автор чи не найбільше спрямував увагу, наголошуючи таким чином на їхній важливості у створенні нової сім'ї.

В іншій праці В. Ястребов докладно зупинився на висвітленні форм молодіжного дозвілля, пов'язавши його з календарною обрядовістю. Загалом зазначимо, що на основі ґрунтовної джерельної бази автор визначив властиві для Херсонщини локально-територіальні особливості, пов'язані з молодіжними об'єднаннями [9].

Отже, незважаючи на описовий та фрагментарний характер подібних досліджень, у працях цих етнографів уперше акцентовано на необхідності вивчення статевовікової соціальної неоднорідності традиційного українського суспільства на прикладі розгляду молодіжної групи. Також у науковому доробку вчених наголошено на необхідності вивчення статевовікової соціальної неоднорідності традиційного українського суспільства на прикладі розгляду дитячої та молодіжної груп, виокремленні молоді і,

зокрема, парубоцтва в особливу категорію суспільства.

У 20-х роках ХХ ст. на базі теоретико-методологічних напрацювань європейської етнології та соціології в Україні в системі ВУАН формується наукова етнологічна школа, фундатором якої виступив М. Грушевський, якому належить розробка програми «Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками» [10], де він виокремив обряди, пов'язані зі статевовіковою диференціацією, в окрему систему. За ініціативою вченого було створено наукові структури, які займалися вивченням актуальних проблем традиційної культури, зокрема Кабінет примітивної культури.

Дослідження, розпочаті в ХІХ ст., продовжила Н. Загледа. Вона спробувала класифікувати громаду за віком, звертаючи увагу також на явища дитячого побуту – «дитячу субкультуру» [11]. Отже, ці науковці продовжили традиції методологічних напрацювань попередників щодо вироблення підходів вивчення проблем статевої та вікової стратифікації, обрядового оформлення зміни соціовікового статусу, явища дитячого побуту, дитячої субкультури, молоді як особливої групи суспільства тощо. Проте розробки лише частково стосувалися предмета цього дослідження. Вони мали важливе значення передусім для постановки та розв'язання питань щодо функціонування окремих вікових груп у традиційному українському суспільстві.

Наукові дослідження вікової класифікації, розробка наукового інструментарію, що були успішно започатковані в українській науці ХІХ – початку ХХ ст., у радянський період призупинилися.

Період 30-х – середини 50-х років ХХ ст. позначений зміцненням тоталітарної системи в СРСР, розгулом сталінських репресій. Це негативно вплинуло на стан історичної науки загалом та етнографічної зокрема; посилювався ідеологічний тиск, утвердилася «єдиновірна» марксистська методологія. Із середини 30-х років ХХ ст. тотальний наступ марксизму-ленінізму призвів до того, що етнографію оголосили «буржуазною лженаукою» та звели до статусу допоміжної наукової дисципліни. Забороні підлягали небезпечні для офіційної ідеології напрями наукових досліджень етнічної культури українців,

що спричинило перерваність у науковій традиції.

На радянському просторі післявоєнних років продовжували займатися етнографічними дослідженнями, однак, переглядаючи праці 1950–1980-х років, створюється враження, що вони написані «однією рукою». Слід відзначити досягнення надзвичайної ефективності (з погляду офіційної ідеології) у роботі з організації молоді тоталітарних держав, зокрема СРСР. Результат цієї роботи – переважно методичні посібники та історичні й ідеологічні нариси про діяльність молодіжних організацій. Але був цілком відсутній аналіз сутності процесів у молодіжному середовищі. Проте класовий підхід не вичерпував усієї проблематики. За виразний приклад можуть слугувати праці М. Заковича [12], А. Обертинської [13], В. Келембетової [14] та багато інших. Переглядаючи ці роботи, доходимо висновків, що вони написані на замовлення, і перед виконавцями стояло єдине завдання: пропаганда комуністичного й атеїстичного у вихованні молодого покоління. Це простежується не лише в монографічних виданнях, але й у періодичних. Для прикладу наведемо такі наукові періодичні видання, як «Советская этнография» і «Народна творчість та етнографія» (до 1991 р.). Зокрема, «Советская этнография» виходила друком з 1927 року. На сторінках вищеподаного наукового журналу міститься значна кількість статей, присвячених проблематиці молодого покоління, його вихованню, але всі вони однаково спрямовані на пропаганду комуністичного та атеїстичного виховання, на пониження ролі народної, традиційної культури у вихованні та соціалізації [15; 16; 17].

Друга половина ХХ ст. охарактеризована поступовим розширенням предметної сфери і тематики соціалізаційних досліджень, відходом від шаблонного і пропагандистського розгляду виховних процесів у дитячій та молодіжній субкультурах, орієнтацією на комплексний і міждисциплінарний підхід; вивченням цієї проблематики займається здебільшого соціологія та етнологія. Так, у 1970–1980-х роках з'явилися фундаментальні праці радянських учених, присвячені дослідженню проблем молоді: Є. Косенка [18], В. Лукова [19], В. Боряза [20],

С. Іконнікової, І. Кона [21], С. Іконнікової [22], В. Кемерова [23] та ін. Вони досліджували сутність молодіжного руху з погляду соціологічної і психологічної науки та пов'язували його із соціальною або громадсько-політичною активністю молодіжного середовища; напрацьовували методологію дослідження молоді.

Початок більш-менш планомірного й систематичного вивчення історико-культурного феномену дитинства та юності крізь призму статево-вікового символізму пов'язаний з дослідженнями Т. Бернштам, яка вперше в радянській етнологічній науці узагальнила дослідження щодо статево-вікової структури традиційного суспільства. Вона дослідила категорію «стать» і «вік», проаналізувала статево-вікову структуру традиційного російського суспільства ХІХ–ХХ ст., дійшовши висновку, що статево-вікова структура була соціальним інститутом, який не тільки зумовлював певні ознаки в культурі, поведінці та функціях, але й призводив, в окремих випадках, до виокремлення або неформалізованих статево-вікових груп, або тих чи інших форм групової організації. У монографії Т. Бернштам представлено вікові межі молоді, які для різних географічних регіонів Росії були неоднакові і коливалися від 13–14 до 18–20 років [21, с. 42, 43]. Можливість такого аспекту етнологічного дослідження зумовлена наявністю солідної теоретико-методологічної бази та введенням в етнологічну науку низки основних понять, дефініцій, методичних прийомів вивчення статево-вікових процесів, розроблених психологією та етнологією.

Незаперечний пріоритет у цьому напрямі дослідження належить І. Кону [25; 26]. Запропонована ним концептуальна схема класифікації статево-вікових спільнот передбачає наявність таких структурних елементів, як вікові класи (соціально-структурні), вікові групи (соціально-організаційні), вікові ступені (періодизація життєвого циклу), що найтісніше пов'язані із символічним світом культури. Цей зв'язок проявився у системі статевого і вікового символізму – в уявленнях, образах, нормах, – у якій культура «сприймає» та «легітимізує» статево-вікові відмінності, сексуальну поведінку, життєвий шлях індивіда й вікову стратифікацію. Важливим елементом вікового символізму, як зазначає дослідник, є

вікові ритуали, за допомогою яких культура структурує життєвий цикл і оформлює стосунки вікових прошарків, класів і груп. Зіставивши факти з етнографії, історії, соціології та психології, І. Кон визначив універсальні функціонування інституту дитинства в структурі статево-вікової стратифікації суспільства.

На вікові межі молоді на території України звернув увагу А. Пономарьов, який встановив, що варіативність шлюбного віку української сільської молоді XIX ст. для дівчат становила 16–18 років, для хлопців – 18–19 років [27, с. 116; 28]. До цих проблем звернулася і В. Борисенко, зауваживши, що в традиційній культурі наприкінці XIX – на початку XX ст. віковий ценз молоді коливався від 14–15 до 20 років [29, с. 119; 30]. Із цими віковими критеріями погоджуються О. Кісь [31, с. 52] і Н. Жмуд [32, с. 80].

Питання, пов'язані з дошлюбним спілкуванням молоді, висвітлила у своїх працях В. Борисенко. Вона науково осмислила й інтерпретувала окремі факти, визначила регіональні особливості та специфіку, виокремила певні трансформації традиційної культури. Порівняльний аналіз традиційних обрядів стосовно молоді майже всіх регіонів України, проведений В. Борисенко, дозволив визначити їх поліваріантність і, як результат, з'явилася перша узагальнена характеристика обрядів Південного регіону в цілому і Південно-Східного Поділля зокрема [29].

Щодо регіональних досліджень вікової межі молоді, зокрема Одеського регіону, слід відзначити польові напрацювання Н. Петрової і В. Кушніра, які лягли в основу монографії, де зазначено, що «дівувати та парубкувати на Одещині починали з 15–16, 18, чи навіть з 19–20 років» [33, с. 41].

У колишньому СРСР (у тому числі в Україні) вікові межі молоді були офіційно визначені як 14–28 років. Такими вони залишалися до 1993 року, будучи закріпленими Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року [34].

Повернення до вивчення проблеми дитинства в українській етнологічній науці також відноситься до 70-х – початку 90-х років XX ст. Етнографічне дитинознавство в цей час розвивалося в контексті фольклорних і етнопедagogічних студій. До числа праць згаданого періоду

належать дослідження Є. Сявавко [35], М. Стельмаховича [36; 37] та ін. Ґрунтовне вивчення української етнопедagogіки здійснила, зокрема, Є. Сявавко, яка на основі фольклорних, етнографічних, архівно-літературних матеріалів проаналізувала народне виховання в Україні різних історичних епох. Дослідниця розглянула етнопедagogіку як народну педагогіку певної етнічної спільноти, вважаючи, що вона (етнопедagogіка) відображає народний світогляд, заснована на знанні вікової психології.

Наукова цінність праці Є. Сявавко полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано джерела, традиції, ідеали, основні принципи та засоби, напрями виховання народної педагогіки в історичному розвитку, показано її взаємодію з педагогічною наукою. Заслужують також на увагу науково-популярні праці М. Стельмаховича, де на широкому етнографічному й фольклорному матеріалі розкрито основні досягнення народного виховання (напрями, засоби, принципи тощо).

Однак у межах суто етнопедagogічного підходу неможливо було повністю охопити проблему соціалізації та інкультурації підростаючого покоління. Це пов'язано насамперед з тим, що поняття «виховання», яким послуговувалися етнопедagogи, не відображало всієї різноманітності й багатоглибини процесів соціалізації тощо.

Отже, зауважимо, що кожна з перелічених груп джерел має різний обсяг інформації, залежно від часу й умов формування. Проаналізувавши дослідження зазначеного періоду, ми дійшли висновку, що соціалізація молоді в українському суспільстві цікавила дослідників ще із середини XIX ст., але тільки наприкінці XIX ст. з'являються публікації, що мають характер локального висвітлення окремих питань, пов'язаних із процесами соціалізації молоді в традиційній українській культурі: молодь стає об'єктом і предметом уваги дослідників. Наголосимо, що майже всі дослідники розглядали в комплексі питання віку та соціалізації.

Найвні дослідження та публікації щодо окресленого питання дають дуже цінний за змістом матеріал для вивчення соціалізації молоді у визначених хронологічних межах розвитку українського суспільства. Вони також змальовують коло найменш досліджених питань стосовно звичаїв, об-

рядів та моментів соціалізації на різних історичних етапах, дають змогу прослідкувати всі наявні трансформації в процесі соціалізації та сприйняття / несприйняття інновацій. Аналізуючи джерела радянської доби, помітили, що вони просякнуті ідеологічними штампами, і це вимагає додаткових зусиль з їх верифікації.

Провівши порівняльну характеристику в дослідженнях другої половини XIX–XX ст. щодо категорії «молодь» та її вікових меж, дійшли висновку, що на цьому проміжку часу змінилося саме поняття «молодь». Дослідники вказують на те, що в XIX – початку XX ст. в традиційній культурі, віковий ценз молоді коливався від 14–15 до 20 років, тобто молоддю вважали незаміжніх дівчат і неодружених хлопців, а в працях другої половини XX ст. зафіксовано вікові межі молоді без акценту на її соціальний статус.

Література

1. *Боржковский В.* «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – С. 765, 776.
2. *Чернышев М. К.* К вопросу о «парубоцтве» как особой общественной группе // Киевская старина. – 1887. – Т. XIX. – Кн. 11. – С. 491–505.
3. *Грушевський Мр.* Дитина в звичаях та віруваннях українського народу. – К., 2006. – 256 с.
4. *Кузеля З.* Про студії над дітьми // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л., 1907. – Т. IX. – С. 1–23.
5. *Вовк Хв.* Студії з української етнології та антропології. – К., 1995. – 335 с.
6. *Савченко Ф.* Парубоцькі та дівочькі громади на Україні // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 3. – С. 85–92.
7. *Сумцов Н. Ф.* Досветки и посиделки // Киевская старина. – 1885. – Т. XIII. – Кн. 9. – с. 159.
8. *Ястребов В.* Новые данные о союзах неженатой молодежи на Юге // Киевская старина. – 1896. – Т. XV. – Кн. 10. – С. 110–128.
9. *Ястребов В.* Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии. – О., 1894. – 202 с.
10. *Грушевський М.* Постриження та інші обряди, відправлювані над дітьми й підлітками // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 1–2. – С. 83–86.
11. *Загледа Н.* Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. – К., 1929. – 218 с.
12. *Закович Н. М.* Советская обрядность и духовная культура. – К., 1980. – 221 с.
13. *Обертинська А. П.* Виховна роль історико-революційних та героїко-патріотичних свят радянського народу // Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні. – К., 1978. – С. 11–49.
14. *Келембетова В. Ю.* Побут і релігійні пережитки (етнографічно-соціологічне дослідження). – К., 1974. – 191 с.
15. *Лобачева Н. П., Устинова М. Я.* Задачи этнографической науки в разработке, внедрении и совершенствовании социалистической обрядности (семейный цикл) // Советская этнография. – 1986. – № 2. – С. 24–35.
16. *Савоскул С. С.* Коммунистическое воспитание тружеников села и вопросы повышения культуры // Советская этнография. – 1977. – № 2. – С. 159–161.
17. *Стеценко С. Е.* Развитие новой советской обрядности в Украинской ССР // Советская этнография. – 1978. – № 6. – С. 3–13.
18. *Косенко Е.* Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе // Международное молодежное движение: вопросы теории и методологии. – М., 1983. – С. 35–39.
19. *Луков В. А.* Молодёжное движение в социалистическом обществе. Вопросы теории и практики. – М., 1987. – 220 с.
20. *Боряз В. Н.* Молодёжь: методологические проблемы исследования. – Ленинград, 1973. – 155 с.
21. *Иконникова С. Н., Кон И. С.* Молодёжь как социальная категория / доклад на VII Всемирном социологическом конгрессе. Варна, 1970. – М., 1970. – 14 с.
22. *Иконникова С. Н.* Молодёжь: социологический и социально-психологический анализ. – Ленинград, 1973. – 166 с.
23. *Кемеров В. Е.* Проблема личности: методология исследования и жизненный смысл. – М., 1977. – 256 с.
24. *Бернштам Т. А.* Молодёжь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX века: половозрастной аспект традиционной культуры / АН СССР ; Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – Ленинград, 1988.
25. *Кон И. С.* Этнография детства (проблемы методологии) // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 3–14.
26. *Кон И. С.* Психология юношеского возраста: проблемы формирования личности. – М., 1979. – 174 с.

27. Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине (этносоциальные проблемы). – К., 1989.
28. Українська етнографія. – К., 1994. – 317 с.
29. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000.
30. Народини (про обрядові звичаї) // Наука і суспільство. – 1991. – № 1. – С. 30.
31. Кісь О. Особливості соціалізації дівчаток в українській сім'ї XIX – початку XX ст. // Етнічна історія народів Європи. Традиційна етнічна культура слов'ян : зб. наук. праць. – К., 1999.
32. Жмуд Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3.
33. Кушнір В. Г., Петрова Н. О. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті рр. XX ст.). – О., 2008.
34. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Закон від 05.02.1993 року № 2998-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
35. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974. – 151 с.
36. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К., 1985. – 312 с.
37. Стельмахович М. Г. Народнопедагогічні погляди на дитину // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 18–25.